

การพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรี ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

The Development of Learning Processes to Empower Women in Natural Resource Management

ธิดารัตน์ วันโพทอง และ อมรวิรัช นาคทรัพย์

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ๑) เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ๒) เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขกระบวนการเรียนรู้ และ ๓) เพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ มีวิธีการดำเนินการวิจัย ๒ วิธี คือ การวิจัยเชิงคุณภาพ คือ ๑) กลุ่มสตรี บ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน และ ๒) กลุ่มสตรี สมาคมคนทาม เขื่อนราษีไศล อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ และใช้วิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มาปรับใช้กับพื้นที่ที่ ๓ คือ กลุ่มสตรีบ้านม่วงชุม ตำบลศรีเมือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย โดยใช้วิธีสัมภาษณ์เชิงลึก สัมภาษณ์กลุ่มและจัดอภิปรายกลุ่มย่อย และสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม

ผลการวิจัยพบว่า ๑) กระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มสตรีบ้านทุ่งยาวและกลุ่มสตรีสมาคมคนทาม มีขั้นตอนกระบวนการเรียนรู้ที่เหมือนกัน ดังนี้ (๑) การร่วมกำหนดเป้าหมาย (๒) การร่วมกำหนดแนวทางเลือกเพื่อให้ไปสู่เป้าหมาย (๓) มีการวางแผนร่วมกัน (๔) มีการปฏิบัติแบบมีส่วนร่วม (๕) มีการสรุปบทเรียน และ (๖) มีการถ่ายทอดองค์ความรู้ ๒) ปัจจัยที่เหมือนกันของ ๒ กรณีศึกษา มีปัจจัยภายใน ได้แก่ (๑) ครอบครัว (๒) ผู้รู้ในชุมชน และ (๓) คนในชุมชน/สมาคม ปัจจัยภายนอก ได้แก่ (๑) องค์การพัฒนาเอกชนและ (๒) องค์การเครือข่าย และทั้ง ๒ กรณีศึกษามีเงื่อนไขที่เหมือนกัน คือ แนวทางการพัฒนาของรัฐ ๓) กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เป็นกระบวนการเรียนรู้จากฐานประสบการณ์และฐานของปัญหา มีขั้นตอนกระบวนการเรียนรู้ ดังนี้ (๑) เรียนรู้ปัญหา (๒) รวมกลุ่ม (๓) ร่วมค้นปัญหา (๔) ร่วมวิเคราะห์ทางเลือกและกำหนดแนวทาง (๕) ร่วมวางแผน (๖) ร่วมปฏิบัติร่วม (๗) ร่วมถอดบทเรียน และ (๘) ร่วมถ่ายทอด โดยมีเนื้อหา/องค์ความรู้สำคัญ คือ ความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งมีเงื่อนไข ได้แก่ (๑) บริบทของพื้นที่ (๒) ความสนใจ (๓) แนวทางการพัฒนาของสังคมไทย

คำสำคัญ: กระบวนการเรียนรู้/การเสริมสร้างพลัง/กลุ่มผู้หญิง/การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

Abstract

The aim of this thesis is to 1) find the learning processes of groups of women in natural resource management; 2) analyze the factors and conditions of learning process which empower groups of women in natural resource management; and 3) develop a learning process to empower groups of women in natural resource management. Qualitative methodology was employed in collecting data. The study examined two cases studies: 1) A group of women at Ban ThungYao, Tambon SriBuaBann, Amphoe Muang, Changwat Lamphun, and 2) A group of women from Taam and People Association, Rasrisalai Dam, Amphoe Rasrisalai, Changwat Srisaket. The summary results of these two case studies were accordingly applied using Participatory Action Research (PAR) to a group of women at Baan MuangChum, Tambon Kring, Amphoe ChiangKhong, and Changwat ChiangRai.

The research outcomes can be summarized as follows: 1) The learning processes to empower groups of women in natural resource management from the two case studies have six similar processes of learning: (1) specifying a target group, (2) determining promising options for completion, (3) collaborating in making an action plan, (4) participating in group work, (5) summarizing learning outcomes, and (6) transferring knowledge. 2) Similar factors between the two case studies can be seen from both internal and external factors. The same internal factors are: (1) families, (2) key informants in a community, and (3) inhabitants in a community. The similar external factors are: (1) NGOs, and (2) networking corporations. The same condition in contributing to the group learning process of these two case studies is the government's development policy. 3) The development of learning processes to empower groups of women in natural resource management is the process of learning from the experience-based and problem-based approaches. These approaches consist of (1) problem exploring, (2) group networking participation, (3) identification of common problems, (4) determination of alternatives, (5) participation in planning, (6) performing participation, (7) lesson learned, and (8) knowledge transference. These approaches relate to the relationship between participants and natural resources subject to area contexts, interesting aspects, and Thailand's development policy.

KEYWORDS: LEARNING PROCESS/EMPOWERMENT/WOMEN/NATURAL RESOURCE MANAGEMENT

บทนำ

ในประเด็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (ดิน, น้ำ, ป่า) ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาภาพรวมเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนที่สะท้อนผ่านความคิดเห็นและมุมมองของบุรุษในการเป็นตัวแทน/ผู้นำ คณะกรรมการอนุรักษ์ป่า น้ำ หรือแม้แต่ตัวแทนองค์กรท้องถิ่น เป็นต้น แต่การเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติในการจัดการทรัพยากรธรรมชาตินั้น ย่อมขาดไม่ได้เกี่ยวกับวิถีคิด บทบาท องค์ความรู้ ภายในของสตรี โดยเฉพาะในเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของ หลายชุมชนที่ได้รับการพัฒนายกระดับศักยภาพของกลุ่มสตรีในชุมชนของตนเองให้มาร่วมทำงานทั้งด้านการพัฒนาและด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติควบคู่กับบุรุษ (พัชรินทร์ สิริสุนทร, ๒๕๔๖) ในลักษณะของการทำงานที่สอดคล้องประสาน สนับสนุนองค์ความรู้และความสามารถระหว่างกัน ส่งผลเกิดการยอมรับเป็นพื้นที่ต้นแบบหรือเป็นพื้นที่ประสบความสำเร็จ (Success Case) ที่เกิดจากการได้รับความร่วมมือร่วมใจและความเข้าใจในการทำงานร่วมกันระหว่างสตรีและบุรุษอย่างลงตัว

การจะนำแนวความคิดการเสริมพลังให้เกิดขึ้นในกลุ่มสตรีนั้น เป็นสิ่งที่จะต้องร่วมกันถอดบทเรียนถึงลักษณะและวิธีการกระบวนการเรียนรู้ เพื่อที่เสริมสร้างพลังให้เหมาะสมกับกลุ่มสตรี ที่อาจจะมีความเป็นลักษณะเฉพาะที่จะช่วยให้เห็นคุณค่าภายในและศักยภาพของตนเองที่มีอยู่ นำออกมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนาชุมชนของตนเอง (พนัส พงษ์สุนันท์ และคณะ, ๒๕๔๖) รวมถึงการนำแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ที่จะเสริมสร้างให้เกิดพลังให้แก่กลุ่มคนในชุมชน จึงเป็นกระบวนการ

การที่สำคัญที่ทำให้ผู้คนได้รับรู้ได้เข้าใจ ได้ตระหนัก และนำไปสู่การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของตนเองไปในทิศทางที่ดีขึ้น ไม่ว่าจะเป็นระดับปัจเจก ระดับกลุ่มและระดับชุมชนต่อไป (สילהรณ์ บัวสาย, ๒๕๔๔) การค้นหาศักยภาพภายใน หรือที่ ภาษาเหนือ เรียกว่า “ฮู้ตัวเก่า” ภาษาอีสาน เรียกว่า “ฮู้จักเจ้าของ” ภาษาใต้ เรียกว่า “ไร่ตัวเอง” ภาษากลาง เรียกว่า “รู้จักตัวเอง” เป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญในการวิเคราะห์สังเคราะห์ตนเอง ชุมชน และสังคม การได้ถอดบทเรียนจากพื้นที่ตัวอย่างผ่านประสบการณ์การทำงานพัฒนาเชิงรูปธรรมในพื้นที่ถือเป็นพลังสำคัญในการพัฒนาด้านการจัดการทรัพยากรของชุมชนตนเองให้กลุ่มสตรีได้ถูกปลุกให้ลุกขึ้นมาแสดงศักยภาพที่มีอยู่ มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน โดยได้รับการสนับสนุนและเปิดโอกาสเพื่อพัฒนาความสามารถ และความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ที่ช่วยเสริมสร้างพลังให้เกิดขึ้นจึงเป็นพื้นฐานที่สำคัญในงานพัฒนาชุมชน/สังคม (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, ๒๕๔๖) โดยเฉพาะประเด็นเรื่องทรัพยากรธรรมชาติได้กลายมาเป็นปัญหาในสังคมไทยที่เกี่ยวข้องกับการแย่งชิงทรัพยากร (อานันท์ กาญจนพันธุ์, ๒๕๕๐) ปรากฏการณ์ที่ชุมชนลุกขึ้นมาต่อสู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของตนเอง และการที่สตรีแสดงบทบาทออกมาในพื้นที่สาธารณะในการจัดการทรัพยากรธรรมชาตินั้น สะท้อนให้เห็นถึงความคิดและจิตสำนึกที่เป็นพื้นฐานของกระบวนการอนุรักษ์ป่า ยังคงมีพลังอยู่ในสังคมชนบท

ด้วยเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาถึงกระบวนการเรียนรู้ที่ผ่านมุมมองของกลุ่มสตรี ที่แสดงถึงพลังในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ที่สำคัญ ผู้วิจัยได้ให้ความ

สำคัญกับการ “ร่วมมือ ร่วมใจในการทำงานอย่างมีส่วนร่วม” โดยไม่มีการนำเรื่องความแตกต่างทางเพศมาเป็นข้อจำกัดและเงื่อนไขที่แตกต่างในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน และผู้วิจัยได้ตระหนักถึงความจำเป็นของ “กระบวนการเรียนรู้” ที่นักการศึกษา โดยเฉพาะนักพัฒนศึกษาที่มุ่งหวังจะช่วยกันแก้ไขปัญหาชุมชนและสังคมด้วยการศึกษา รวมถึงการผสมผสานศาสตร์ต่างๆ มาปรับประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดงานพัฒนาที่สร้างสรรค์ ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้ยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์

๑. เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

๒. เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

๓. เพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ขอบเขตการวิจัย

๑. ขอบเขตเชิงเนื้อหา จะประกอบด้วย ๑.๑ แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งพิจารณาเนื้อหา ๓ ประเด็น ดังนี้ ๑) ฐานการเรียนรู้ ๒) เนื้อหา/องค์ความรู้ และ ๓) วิธีการเรียนรู้ของกลุ่มสตรี ที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างพลังในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ๑.๒ แนวคิดเกี่ยวกับการเสริมสร้างพลัง ที่จะทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งจะต้องประกอบไปด้วยพลัง ดังต่อไปนี้ พลังความคิด พลังความรู้ พลังการปฏิบัติและพลังผู้นำ โดยอยู่ภายใต้โครงสร้างที่มีอิทธิพล

ประกอบไปด้วย กฎ ช่วงระยะเวลา พื้นที่ และทรัพยากร ตามแนวคิด Structuration ของ Giddens (1984) และ ๑.๓ แนวคิดเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ที่เน้นบนพื้นฐานของระบบความคิด ภูมิปัญญา อุดมการณ์ และสิทธิชุมชน และให้ความสำคัญกับการศึกษาแบบองค์รวมที่เชื่อมโยงกับการอนุรักษ์ การฟื้นฟู และการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ

๒. ขอบเขตเชิงพื้นที่ ผู้วิจัย แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนที่ ๑ เป็นขอบเขตเชิงพื้นที่ต้นแบบ ๒ พื้นที่ เพื่อใช้ในการศึกษากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และวิเคราะห์ปัจจัย เงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และส่วนที่ ๒ เป็นพื้นที่ ได้แก่ ๑) กลุ่มสตรีบ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัด ลำพูน และ ๒) กลุ่มสตรีที่อยู่ในสมาคมคนทาม เขื่อนราษีไศล อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ ที่ผู้วิจัยนำรูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังไปปรับประยุกต์ใช้ในพื้นที่ศึกษาที่ ๓ คือ กลุ่มสตรีบ้านม่วงชุม ตำบลศรีเมือง อำเภอเชียงของ จังหวัด เชียงราย

๓. ขอบเขตกลุ่มเป้าหมายในการวิจัย ผู้วิจัย แบ่งกลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการวิจัย ออกเป็น ๒ กลุ่ม ตามวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้ ๓.๑ การวิจัยเชิงคุณภาพ มีกลุ่มผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ ประกอบด้วย กลุ่มแกนนำทั้งหญิงและชาย และกลุ่มนักพัฒนาเอกชนในพื้นที่ และ ๓.๒ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม กลุ่มเป้าหมายเป็นกลุ่มสตรีในชุมชนที่สมัครใจจะเข้าร่วมกระบวนการในการนำรูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

วิธีการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ใช้ ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และใช้วิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research-PAR) โดยวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ และ ๒ ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ มีการใช้ข้อมูลจากเอกสาร (Documentary study) และข้อมูลจากกรณีศึกษา (Case Studies) โดยใช้การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ใน ๒ พื้นที่ คือ กลุ่มสตรีบ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน และกลุ่มสตรีในสมาคมคนทาม เขื่อนราษีไศล อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ

ผู้ให้ข้อมูล (Key-informants) ของทั้ง ๒ พื้นที่ต้นแบบ ได้แก่ กลุ่มแกนนำผู้หญิงและผู้ชาย ในพื้นที่ จำนวน ๒๑ คน และกลุ่มนักวิชาการท้องถิ่น/กลุ่มนักพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ/ผู้เชี่ยวชาญ จำนวน ๔ คน รวมทั้งหมด ๒๕ คน ส่วนพื้นที่เชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ผู้ให้ข้อมูล คือ กลุ่มสตรีและคณะกรรมการป่าชุมชน ร่วมกับคณะกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ จำนวน ๑๗ คน รวมผู้ให้ข้อมูลทั้งหมดทั้ง ๓ พื้นที่ จำนวน ๔๖ คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ ๑) แนวประเด็นการสัมภาษณ์ ๒) ประเด็นการสนทนากลุ่ม ซึ่งได้จากการสรุปรวบรวมประเด็นจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ

การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลและการตีความข้อมูลแบบอุปนัย (Analytic induction) และใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) คือ การตีความสร้างข้อสรุปข้อมูลรูปธรรมหรือปรากฏการณ์ที่ได้จากการสังเกต

การสัมภาษณ์ เพื่อวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

ผลการวิจัย

ในการนำเสนอผลการวิจัย ผู้วิจัยได้รับการใช้คำเรียกเพื่อให้เกิดความสมดุลในการใช้ภาษาที่สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่ โดยเปลี่ยนจาก “สตรี” เป็น “แม่หญิง”

๑. กระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จากการศึกษา กรณีศึกษา ๒ พื้นที่ มีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

๑.๑ องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ ที่สำคัญของทั้ง ๒ พื้นที่ มีฐานการเรียนรู้ในระดับชุมชน ที่แตกต่างกัน กล่าวคือ กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาวให้ความสำคัญกับพิธีกรรม/ความเชื่อเป็นฐานการเรียนรู้ให้แก่คนในชุมชนผ่านการถ่ายทอดเรื่องราวตำนาน (Story telling) และการสืบสานประเพณีเกี่ยวกับการอนุรักษ์ดินน้ำป่าของชุมชน โดยมีองค์ประกอบที่เหมือนกัน ได้แก่ ผู้รู้ในชุมชน/ในเครือข่าย ผู้นำ บริบททางประวัติศาสตร์ ศูนย์เรียนรู้/สมาคม และพื้นที่ป่าชุมชนของแต่ละพื้นที่ ส่วนเนื้อหาความรู้ จะมีแตกต่างกันในแง่ของลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ที่พื้นที่กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาวมีความเป็นชุมชน (Community) สูง ในขณะที่เดียวกันพื้นที่กลุ่มแม่หญิงสมาคมคนทามมีลักษณะของการเป็นเครือข่ายชุมชน (Community Network) และวิธีการเรียนรู้ ทั้ง ๒ พื้นที่ ใช้วิธีการเรียนรู้ที่หลากหลายขึ้นอยู่กับผู้ในชุมชน/สมาคมและสถานการณ์เป็นตัวกำหนด

๑.๒ ลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทั้ง ๒ พื้นที่

มีลักษณะที่แตกต่างกันและเหมือนกัน ดังต่อไปนี้

ลักษณะกระบวนการเรียนรู้ที่ **“แตกต่าง”** คือ ลักษณะของการเกิดกระบวนการเรียนรู้ กลุ่มแม่หญิงทุ่งยาว มีลักษณะของการเกิดกระบวนการเรียนรู้ ๒ ทาง กล่าวคือ เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ภายในไปสู่ภายนอก และกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากภายนอกได้นำมาสู่กระบวนการเรียนรู้ภายในอีกครั้ง และมีการผลิตซ้ำแบบหมุนวนอย่างต่อเนื่อง กล่าวได้ว่า เกิดขึ้นจากคนในชุมชนที่มีการสั่งสมประสบการณ์การต่อสู้ต่างๆ ที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ตั้งแต่มีการกำหนดเขตพื้นที่ป่า การกำหนดกฎระเบียบการใช้ประโยชน์ของที่ดิน จนพัฒนามาเป็นกฎระเบียบที่เป็นลายลักษณ์อักษร หรือที่ คนในชุมชนเรียกว่า เป็น **“สัญญาประชาคม”** ในการดูแลจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน จากสิ่งที่เกิดขึ้นภายในของชุมชนนี้เอง จึงทำให้เกิดการเผยแพร่องค์ความรู้ให้แก่ บุคคล/องค์กร หน่วยงานภายนอก และคนภายนอกเองที่เข้ามาเรียนรู้ในวิถีของชุมชน และเป็นปัจจัยเสริมให้คนภายในเกิดความเชื่อมั่นในสิ่งที่ตนเองดำรงและยึดถือปฏิบัติมาตั้งแต่บรรพบุรุษ เกิดเป็นความภาคภูมิใจ และนำมาซึ่งการสืบทอดการอนุรักษ์ การฟื้นฟู และการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนเช่นนี้ต่อไป ในขณะที่กลุ่มแม่หญิงในสมาคมคนทาม มีลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดมาจากแรงผลักดันจากภายนอก มากระตุ้นและทำให้กระบวนการเรียนรู้ภายในของกลุ่มคนในสมาคมเพื่อให้เกิดความรู้และนำมาสู่การสร้าง ความเชื่อมั่นในเกิดขึ้นทั้งในระดับบุคคล ระดับกลุ่ม และระดับเครือข่ายออกไป

ลักษณะกระบวนการเรียนรู้ที่มีลักษณะ **“ร่วม”** คือ ๑) มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับบุคคล

อื่นๆ ทั้งภายในกลุ่มและภายนอกชุมชน/เครือข่าย ๒) มีลักษณะของกระบวนการเรียนรู้เป็นเครือข่าย ๓) มีลักษณะของการลงมือปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง และจริงจัง ๔) มีลักษณะกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากการแก้ไขปัญหา และ ๕) ลักษณะกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการมีส่วนร่วม

๑.๓ ขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จากการศึกษาและวิเคราะห์ขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากร พบว่า กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว มีขั้นตอนทั้งหมด ๔ ขั้นตอน ประกอบไปด้วย ขั้นตอนที่ ๑ การสร้างแรงจูงใจร่วม ขั้นตอนที่ ๒ การกำหนดเป้าหมายร่วมกัน ขั้นตอนที่ ๓ การวิเคราะห์ทางเลือกและร่วมกำหนดแนวทาง ขั้นตอนที่ ๔ การวางแผนร่วมกัน ขั้นตอนที่ ๕ การลงมือปฏิบัติร่วมกัน ขั้นตอนที่ ๖ การร่วมสรุปบทเรียนและประเมินผล ขั้นตอนที่ ๗ การร่วมทบทวนเชิงวิพากษ์ ขั้นตอนที่ ๘ การถ่ายทอดองค์ความรู้

ในขณะที่กลุ่มแม่หญิงสมาคมคนทามมีขั้นตอนกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ประกอบไปด้วย ๙ ขั้นตอน ดังนี้ ขั้นที่ ๑ เรียนรู้ปัญหา ขั้นที่ ๒ รวมกลุ่มเป็นเครือข่าย ขั้นที่ ๓ ร่วมกำหนดเป้าหมาย ขั้นที่ ๔ ร่วมกำหนดแนวทางเลือก ขั้นที่ ๕ ร่วมวางแผน ขั้นที่ ๖ ร่วมปฏิบัติ ขั้นที่ ๗ ร่วมสรุปบทเรียน ขั้นที่ ๘ ร่วมถอดบทเรียน ขั้นที่ ๙ ร่วมถ่ายทอดภายในและเครือข่าย

๒. ปัจจัยและเงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ พบว่า กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาวมี **“ปัจจัยภายใน”** ที่มีผลต่อกระบวนการ

เรียนรู้ ได้แก่ ๑) ผู้นำในชุมชน ๒) วัฒนธรรม ประเพณี และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ๓) ครอบครัว ๔) คนในชุมชน ๕) ฐานทรัพยากรธรรมชาติ ๖) ความเข้มแข็งของชุมชน ๗) การรับรู้และการตระหนักของผู้คนในชุมชนต่อปัญหา ๘) ผู้รู้ในชุมชน และในส่วนของ “ปัจจัยภายนอก” ได้แก่ ๑) หน่วยงานภาครัฐและเอกชน ๒) องค์การพัฒนาเอกชน (NGOs) ๓) นักวิจัย/นักวิชาการ ๔) กลุ่ม/คนที่เข้ามาศึกษาดูงาน ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ๕) กลุ่ม/เครือข่ายป่าชุมชน ๖) แนวทางการจัดการป่าชุมชน และกระแสการพัฒนาบทบาท โดยมี เงื่อนไข ได้แก่ ๑) แนวทางการพัฒนาของรัฐและองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ๒) ช่วงระยะเวลา ๓) ความสนใจ

กลุ่มแม่หญิงสมาคมคนทาม “ปัจจัยภายใน” ได้แก่ ๑) แรงจูงใจภายใน ๒) ครอบครัว ๓) กระบวนการกลุ่ม ๔) ผู้รู้ในเครือข่าย ๕) ระดับการมีส่วนร่วม ๖) สภาพเศรษฐกิจ ๗) การรับรู้และการตระหนักของผู้คนในสมาคม “ปัจจัยภายนอก” ได้แก่ ๑) ผู้นำ ๒) สื่อ ๓) กระบวนการวิจัยที่บ้าน ๔) กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) ๕) องค์กรเครือข่าย โดยมีเงื่อนไขที่สำคัญ ดังนี้ ๑) บริบทเชิงพื้นที่ ๒) นโยบายของรัฐ โครงการ โขง ชี มูลที่ไม่เข้าใจความเป็นภูมินิเวศวัฒนธรรม ๓) การเป็นตัวแทนของครอบครัว

๓. ผลการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จากการศึกษาและถอดบทเรียนจากพื้นที่ต้นแบบ ๒ พื้นที่ ในกลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว และกลุ่มแม่หญิงในสมาคมคนทาม ผู้วิจัยได้นำผลการวิจัยดังกล่าว มาปรับประยุกต์ใช้ในพื้นที่ ที่ ๓ คือ กลุ่มแม่หญิงบ้านม่วงชุม ตำบลศรี อำเภอยางของ จังหวัดเชียงราย โดยใช้เทคนิควิธีการ

วิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นเครื่องมือในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ พบว่า ทั้ง ๓ พื้นที่ มีประเด็นความเหมือนและความแตกต่างกันดังต่อไปนี้

๑) ความสนใจในประเด็นเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเช่นกัน ซึ่งในความสนใจนั้นมีสาเหตุและที่มาแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ ดังนี้ (๑) กลุ่มแม่หญิงบ้านทุ่งยาว และกลุ่มแม่หญิงบ้านม่วงชุม มีความสนใจในปัญหภายในชุมชนที่เกิดการบุกรุกทำลายป่าของชุมชนจนนำมาสู่สถานการณ์ที่จะต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต จึงทำให้มีการอนุรักษ์พื้นที่ป่าเอาไว้ ในขณะที่กลุ่มแม่หญิงทุ่งยาว ได้มีส่วนร่วมและมีบทบาทสำคัญในช่วงพัฒนาการของชุมชนได้การเป็นตัวแทนคัดค้านการประกาศเขตพื้นที่ป่าของชุมชนเป็นวนอุทยานแรงจูงใจที่ไม่อยากให้พื้นที่ป่า ซึ่งเป็นต้นทุนทางสังคมของชุมชนให้ไปอยู่ภายใต้การกำกับของรัฐ โดยมีความเชื่อว่า ชาวบ้านมีศักยภาพดูแลจัดการให้ทรัพยากรธรรมชาติให้อุดมสมบูรณ์ได้ดีกว่าเจ้าหน้าที่ของรัฐ เนื่องจากมีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์ในการใช้ประโยชน์ พื้นฟูและอนุรักษ์มาตั้งแต่บรรพบุรุษ ในขณะเดียวกัน กลุ่มแม่หญิงบ้านม่วงชุมมีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ แต่ไม่ได้เข้าร่วมในลักษณะของการเป็นหุ้นส่วนของจัดการทรัพยากร เป็นเพียงผู้ได้รับประโยชน์จากการอนุรักษ์เท่านั้น จึงไม่ได้เกิดจากการมีส่วนร่วมในการร่วมคิด ร่วมวางแผน กับคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าของชุมชน อย่างไรก็ตามทั้ง ๒ พื้นที่ มีลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ที่มาจากชุมชนเป็นฐาน (Community Based) (๒) ส่วนกลุ่มแม่หญิงในสมาคมคนทาม ลักษณะความสนใจที่นำไปสู่การเกิดกระบวนการเรียนรู้ คือ เน้นฐาน

เครือข่ายของผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศล ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าว เกิดจากความไม่รู้ถึงเงื่อนไขภายนอกเป็นผู้กำหนดและนำมาสู่การเปลี่ยนวิถีชีวิตของผู้คนที่มีความเชื่อมโยงกับทรัพยากรธรรมชาติให้รับผลกระทบอย่างรุนแรงต่อการดำเนินชีวิต

จากประเด็นความสนใจจาก ๓ พื้นที่ มีรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ที่มาจากปัญหา และประสบการณ์ของแต่ละพื้นที่ที่สังสมเกิดเป็นกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชนและสมาคมฯ โดยพบว่า บริบทของพื้นที่ เป็นเงื่อนไขสำคัญที่มีผลต่อการเกิดกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังให้เกิดขึ้นโดยมีขั้นตอนกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลัง ดังนี้ ๑) การเรียนรู้ปัญหาจากการสังเคราะห์ทั้ง ๓ พื้นที่ พบว่า ทั้งหมดเกิดกระบวนการเรียนรู้ที่มาจากฐานของปัญหา โดยขั้นตอนที่ ๑ จะต้องทำให้คนในกลุ่ม/ชุมชนเกิดการรับรู้ถึงปัญหาที่เกิดขึ้นว่ามีสาเหตุ มีที่มาอย่างไร เพื่อนำไปสู่การค้นหาหุ้นส่วนหรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาที่กลุ่ม/ชุมชนเผชิญอยู่ ๒) การรวมกลุ่ม จะต้องมีลักษณะของกระบวนการกลุ่ม มีการรวมกลุ่มเพื่อร่วมรับรู้ และเข้าใจปัญหาร่วมกัน ที่สำคัญให้เกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการเผชิญปัญหาต่างๆ ที่แตกต่างกันของแต่ละคนให้ถูกนำมาใช้และเห็นคุณค่าของประสบการณ์และปัญหาร่วมกันต่อไป การจะเกิดกระบวนการกลุ่มได้นั้นจะต้องเกิดจากความสนใจที่จะกลายเป็นเงื่อนไขสำคัญของการเกิดกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังให้เกิดขึ้น ๓) การร่วมค้นปัญหาคือขั้นตอนเพื่อค้นหาสาเหตุ และหาหนทางแก้ไขร่วมกัน ว่าสามารถมีหนทางแก้ไขที่เหมาะสมกับกลุ่ม/ชุมชนอย่างไรบ้าง จากการระดมความคิดเห็นของสมาชิกในกลุ่ม/ชุมชนได้ร่วมกันวิเคราะห์

วิพากษ์ถึงแนวทางการแก้ไขของตนเองต่อไป ๔) การร่วมวิเคราะห์ทางเลือกและกำหนดแนวทางเป็นขั้นตอนที่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้สะท้อนความคิดในการวิเคราะห์ทางเลือกในการแก้ไขปัญหาพร้อมถึงกำหนดแนวทางที่ชัดเจนร่วมกันสำหรับการวางแผนที่เป็นรูปธรรมและง่ายต่อการนำไปปฏิบัติ ๕) การร่วมวางแผน เป็นขั้นตอนที่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องร่วมกันวางแผนในการปฏิบัติให้เป็นไปตามเป้าหมายและให้เป็นไปตามการกำหนดแนวทางที่ตั้งใจไว้ในการแก้ไขปัญหา ๖) การร่วมปฏิบัติเป็นการลงมือปฏิบัติตามแผนที่กำหนดไว้ร่วมกัน จะทำให้เห็นถึงศักยภาพของแต่ละฝ่ายได้ช่วยเหลือกันและเรียนรู้จากการปฏิบัติไปพร้อมๆ กัน ๗) การร่วมถอดบทเรียน เน้นทั้งการสรุปหลังจากที่ลงมือปฏิบัติร่วมกัน เกิดการเรียนรู้แลกเปลี่ยนจากผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น สกัดเป็นความรู้ที่ได้จากประสบการณ์การปฏิบัติ ผ่านการบันทึกรายละเอียดแต่ขั้นตอนของการปฏิบัติที่วิเคราะห์ถึงความสำเร็จและความล้มเหลวจากการปฏิบัติเพื่อนำไปเป็นแนวทางในการปรับปรุงต่อไป ๘) การร่วมถ่ายทอด เป็นสิ่งจำเป็นที่สะท้อนให้เห็นการต่อยอด ความภาคภูมิใจในการเป็น ผู้ให้ความรู้ ให้ทักษะ ถ่ายทอดผ่านการเล่าเรื่อง การอบรม การแลกเปลี่ยน ฯลฯ สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการเรียนรู้ที่ตกผลึกทั้งความคิด การปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง ถึงจะสามารถถ่ายทอดให้ผู้อื่นได้ ที่สำคัญ การถ่ายทอดองค์ความรู้ที่เกิดขึ้น เป็นการสร้างเครือข่ายทั้งในกลุ่ม/ชุมชนด้วยตนเอง และเป็นเครือข่ายกลุ่มต่างๆที่เป็นภาคีอีกด้วย

ทั้ง ๘ ขั้นตอนกระบวนการเรียนรู้ สะท้อนให้เห็นการเสริมสร้างพลังที่สำคัญให้เกิดขึ้น นั่นคือ การให้ความสำคัญกับพลังความคิด พลังกลุ่ม

พลังปฏิบัติร่วมกัน และนำมาสู่การเกิดพลังความรู้ตามมา ดังนั้น พื้นฐานสำคัญของการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นกับกลุ่ม/ชุมชน จะต้องเริ่มจากที่ใดคนในชุมชน/กลุ่ม/สมาคม “คิดให้เป็น” กระตุ้นให้เกิดการคิด อย่างลึกซึ้ง ซึ่งในกระบวนการเทคนิคการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมก็ใช้วิธีการกระตุ้นให้หุ้นส่วนแต่ละได้ร่วมกันคิดวิเคราะห์ และวิพากษ์ตนเองและผู้อื่นๆ โดยเน้นการ “รู้จักตนเองและชุมชน” ให้ครอบคลุมทุกด้าน เพื่อจะนำไปเป็นข้อมูลเพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในขั้นตอนต่อไป โดยมีความสำคัญในการพิจารณาไปปรับประยุกต์ใช้ได้แก่

๑) บริบทพื้นที่ ๒) ความสนใจของผู้คน และ ๓) แนวทางการพัฒนาของสังคมไทย โดยมีปัจจัยที่ภายในที่สำคัญต่อการเกิดกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลัง ได้แก่ ๑) ความเข้มแข็งของชุมชน ๒) ครอบครัว และ ๓) ผู้รู้ในชุมชน มีปัจจัยภายนอก คือ บทบาทของนักพัฒนา นักวิชาการ และการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก มีส่วนในการสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ให้เกิดทั้งความรู้ ความคิดที่เป็นระบบและการจัดการให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

จากที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเพื่อเสริมสร้างพลังนั้น จะต้องเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีขั้นตอนเน้นการรู้จักศักยภาพภายในของตนเอง/ชุมชน คือ การค้นหาต้นทุนที่มีอยู่ในตัวเองผ่านการคิดแบบไตร่ตรองอย่างลึกซึ้ง และต้องเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ให้ความสำคัญกับกระบวนการสร้างคน ซึ่งไม่เน้นเพราะกระบวนการในการได้มาซึ่งความรู้โดยความสำคัญของกระบวนการความคิด วิพากษ์ด้วยเหตุและผลเชื่อมโยงสัมพันธ์กับสิ่งที่ใกล้ชิดกับวิถีชีวิต รวมไปถึงกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการลงมือปฏิบัติซ้ำๆ อย่างต่อเนื่องจนเกิดเป็นความชำนาญ และทักษะของตนเองและนำไปพัฒนากลุ่ม/ชุมชนขยายผลไปสู่การสร้างเครือข่ายต่อไป

อภิปรายผล

จากผลการวิจัยครั้งนี้ มีประเด็นสำคัญที่นำมาอภิปรายทั้งหมด แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ ๑ การอภิปรายผลเกี่ยวกับผลการวิจัย เพื่อใช้ในพื้นที่อื่นๆ ผู้วิจัยได้สังเคราะห์จาก ๓ พื้นที่ที่ศึกษา เพื่อจำแนกตามลักษณะของกลุ่มสตรี โดยแบ่งออกเป็น ๓ ลักษณะ ดังตารางต่อไปนี้

ประเด็นการอภิปรายผล	ลักษณะกลุ่มสตรี		
	มีการรวมกลุ่มจัดการทรัพยากรธรรมชาติแต่ขาดการพัฒนาศักยภาพสตรี	มีการรวมกลุ่ม และมีทรัพยากรภายในชุมชนแต่ไม่มีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ	มีการรวมกลุ่มที่มาจากหลายชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐ
๑. การนำกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลัง	- เน้นการมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมที่เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน - เน้นการเสริมสร้างความเชื่อมั่นในศักยภาพภายในตนเอง - เน้นเรียนรู้ปัญหาาร่วมกันทั้งภายในกลุ่มผู้หญิง และกลุ่มต่างๆ ในชุมชน เพื่อรับรู้และเข้าใจร่วมกัน - ทบทวนประสบการณ์เดิมของสตรี เพื่อที่จะนำมาแลกเปลี่ยนประสบการณ์เรียนรู้ปัญหาาร่วมกันภายในกลุ่ม - เน้นการถ่ายทอดภายในกลุ่มผู้หญิงและภายใน	- สร้างแรงจูงใจ ให้เห็นความสำคัญเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชน - เน้นขั้นตอนการเรียนรู้ปัญหาและเรียนรู้ตนเองร่วมกันของคนทั้งชุมชน - ขยายการเสริมสร้างพลังไปในกลุ่มผู้หญิง - สร้างพื้นที่ให้ทั้งผู้หญิงและผู้ชายในการทำงานร่วมกันผ่านขั้นตอนการร่วมค้นหาปัญหา ร่วมวิเคราะห์ทางเลือกและกำหนดแนวทาง วางแผนร่วม ร่วมปฏิบัติ สรุปบทเรียนร่วมกัน และร่วมกันถ่ายทอดภายในชุมชน จนเกิดความมั่นใจ แล้วจึงขยายผลต่อไปในพื้นที่อื่นๆ	- เน้นกระบวนการเรียนรู้ปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมกัน - เน้นการมีส่วนร่วมในทุกกิจกรรม - การถอดชุดประสบการณ์เดิมของแต่ละบุคคลที่มีเพื่อร่วมแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ที่มีอยู่ภายใน
๒. วิธีการเรียนรู้	- เน้นการแลกเปลี่ยนพูดคุยทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ - เน้นการเล่าเรื่อง (Story telling) สะท้อนเรื่องราวของตนเองที่มีความสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติ ในชีวิตประจำวัน - เน้นการตั้งคำถามเพื่อให้เกิดความกล้าที่จะตอบ โดยให้ความสำคัญกับกระบวนการซักถาม-ตอบ มากกว่าความถูก/ผิดของคำตอบ	- ใช้การพูดคุยแบบตั้งคำถามให้ชวนคิดแบบทางการและไม่เป็นทางการ - การศึกษาดูงาน เพื่อให้เห็นเป็นตัวอย่างในปรับประยุกต์ใช้ในชุมชนของตนเอง โดยเปิดโอกาสทั้งหญิงและชายเรียนรู้ไปพร้อมๆ กัน - เน้นการทำวิจัยชุมชนเพื่อการจัดการองค์ความรู้เดิมและสร้างความรู้ใหม่	- ใช้การพูดคุยอย่างเป็นทางการผ่านการประชุมร่วมกัน - การได้ร่วมกิจกรรมต่างๆ ผ่านการรวมกลุ่ม ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประเด็นปัญหาและร่วมการแสดงความคิดเห็น
๓. เนื้อหา/องค์ความรู้	- ค้นหาองค์ความรู้ระดับปัจเจกบุคคล - จัดการองค์ความรู้/ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน	- ต้องทำการรวบรวมองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับการทอผ้าทอ การใช้ประโยชน์ของทรัพยากรธรรมชาติ ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ - รื้อฟื้นภูมิปัญญาและองค์ความรู้ เช่น ความเชื่อ ประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น - จัดทำเป็นองค์ความรู้ของชุมชน เพื่อพัฒนาเป็นฐานความรู้ให้แก่คนในชุมชนและหน่วยงานภายนอกต่อไป	- เน้นให้ตัวแทนของแต่ละชุมชน ศึกษาองค์ความรู้และภูมิปัญญาในท้องถิ่นของตนเองเกี่ยวกับความสัมพันธ์วิถีชีวิตกับทรัพยากรธรรมชาติ

ทั้ง ๓ ลักษณะของชุมชนข้างต้น เป็นผลจากการสังเคราะห์จาก ๓ พื้นที่ที่ศึกษา เพื่อนำมาอภิปรายผลการวิจัยสำหรับนำไปใช้ในพื้นที่อื่นๆ ซึ่งผลการวิจัยดังกล่าว ได้สอดคล้องกับผลการศึกษาของ มณีรัตน์ ประกัน (๒๕๕๐) ที่ได้ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมและการถ่ายทอดทั้งในระดับปัจเจกบุคคลไปจนถึงระดับชุมชน ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการนำไปสู่กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลัง รวมไปถึงสอดคล้องกับผลการศึกษาของอดุลย์ วงศ์ศรีคุณ (๒๕๔๓) ที่ให้ความสำคัญกับกระบวนการร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ ร่วมสรุปบทเรียน และร่วมกันถ่ายทอดโดยการดำเนินการต่างๆ จะสำเร็จได้นั้น ต้องมีปัจจัยและเงื่อนไขที่สำคัญ ได้แก่ ๑) ความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของสิลาภรณ์ บัวสาย (๒๕๔๔) เกี่ยวกับพลังท้องถิ่น บทสังเคราะห์งานวิจัยด้านชุมชนที่จะเกิดขึ้นได้ คนในชุมชนจะต้องร่วมมือกันทำให้เกิดเป็นชุมชนที่เข้มแข็งได้อย่างยั่งยืน ๒) ครอบครัวยุคใหม่เป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการเสริมสร้างพลังให้เกิดขึ้นในตัวของกลุ่มผู้หญิงเป็นอย่างมาก เพราะตามโครงสร้างทางสังคมไทยนั้น บทบาทของผู้หญิงที่มีฐานะเป็น แม่ ภรรยา ลูก จะต้องดูแลความเรียบร้อยภายในครอบครัว ดังนั้นการออกมาทำกิจกรรมและแสดงบทบาทที่เกินจากความคาดหวังในโครงสร้างทางสังคมกำหนด ๓) ผู้รู้/ปราชญ์ภายในชุมชน เป็นปัจจัยที่เอื้อในฐานะเป็นผู้ถ่ายทอดเนื้อหาการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นแก่คนในชุมชน ซึ่งในแต่ละชุมชนจะต้องถูกค้นหาผู้รู้/ปราชญ์ของชุมชนให้พบ สอดคล้องกับผลการศึกษาของมานะ นาคำ (๒๕๔๙) และสิลาภรณ์ บัวสาย (๒๕๔๔) ๔) บทบาทของนักพัฒนา (รัฐ/เอกชน) และนักวิชาการ เป็นปัจจัยที่เอื้อต่อกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มผู้หญิง/

คนในชุมชน และ๕) การได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก ทั้งในเรื่องงบประมาณและความสอดคล้องของแผนยุทธศาสตร์ท้องถิ่นที่เอื้อต่อการพัฒนาทั้งในระดับบุคคลและชุมชน

โดยปัจจัยดังกล่าวข้างต้น จะต้องพิจารณาเงื่อนไขที่สำคัญต่อการเกิดกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังในกลุ่มสตรี ๑) ต้องมีทรัพยากรธรรมชาติอยู่ในชุมชน ๒) บริบทและประวัติศาสตร์ของชุมชน ๓) บริบทของผู้หญิงในชุมชน ต้นทุนเดิมของผู้หญิง เช่น ฐานะครอบครัว, สถานภาพของครอบครัว เช่น อยู่ในครอบครัวที่เป็นผู้นำ/ผู้รู้ในชุมชน, ได้รับการศึกษาสูง, เป็นผู้นำกลุ่ม เป็นต้น ๔) ผู้นำที่เป็นทางการ/ผู้นำตามธรรมชาติ ๕) ลักษณะของวัฒนธรรมชุมชน ๖) ความสนใจของคนในชุมชน ๗) ผู้รู้ในชุมชน ๘) ครอบครัวของผู้หญิง การจะเสริมสร้างพลังให้เกิดขึ้นกับผู้หญิงนั้น ครอบครัวมีส่วนสำคัญในการสนับสนุนส่งเสริมหรือไม่เห็นด้วยในการให้ผู้หญิงเข้าร่วมกระบวนการ ๙) คุณสมบัติและกระบวนการทำงานของผู้วิจัย/นักพัฒนา/นักวิชาการที่เข้ามาศึกษา/สนับสนุนในชุมชน ๑๐) แนวทางนโยบายของท้องถิ่น ที่ส่งเสริมเรื่องบทบาทผู้หญิงและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น ๑๑) เวลาเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะกำหนดว่าชุมชนใดจะมีพัฒนาการในการเสริมสร้างพลังของกลุ่มผู้หญิงช้าหรือเร็ว ก็ย่อมจะขึ้นอยู่กับลักษณะของชุมชนอีกด้วย และ ๑๒) มุมมองของคนในชุมชนเกี่ยวกับบทบาททางเพศ ถือเป็นเงื่อนไข ถ้าชุมชนใดเห็นความสำคัญของความเท่าเทียมกันของมนุษย์และการเห็นคุณค่าภายในของแต่ละคนว่าแต่ละคนสามารถมีการเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ ย่อมจะทำให้กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังเกิดขึ้นและเห็นผลได้เร็วมากขึ้น

ส่วนที่ ๒ การอภิปรายผลการวิจัยในเชิงทฤษฎี ผู้วิจัยได้นำแนวคิดทฤษฎี Structuration theory ของ Giddens (1984) อธิบาย “การเสริมสร้างพลังกลุ่มแม่หญิง” ตามแนวคิดได้ให้ความสำคัญกับการอธิบายของการกระทำการ (พฤติกรรม) ของผู้กระทำการ (Agency) กับ โครงสร้าง (Structure) ซึ่งโครงสร้างจะถูกทำให้เปลี่ยนแปลงโดยผู้กระทำการ (Agency) และโครงสร้างที่ถูกเปลี่ยนนั้นจะย้อนกลับมากำหนดพฤติกรรมของผู้กระทำการ (Agency) และบุคคลอื่นๆ ในกลุ่ม/ชุมชน/สังคมต่อไปอีกครั้งหนึ่ง ในการแสดงออกของกระทำการดังกล่าวนี้ เรียกว่า ทวิลักษณ์ของโครงสร้าง และการที่ผู้กระทำการได้กระทำหรือแสดงพฤติกรรมให้แก่ผู้อื่น ก็จะนำโครงสร้างที่ถูกเปลี่ยนไปถ่ายทอดให้แก่ผู้อื่นพร้อมๆ กับโครงสร้างทางสังคมอีกเช่นเดียวกัน ซึ่งเรียกว่า “การผลิตซ้ำ” (Reproduction) ในผลการวิจัย พบว่า ต้องพิจารณาถึงต้นทุนทางสังคมว่าผู้กระทำ (Actor) จะสามารถเป็นผู้กระทำการ (Agency) ได้หรือไม่ โดยพิจารณาต้นทุนทางสังคม ของผู้หญิง เช่น พื้นฐานของครอบครัวที่เป็นผู้นำ ของครอบครัวแม่ภาคี วรรณลัก ที่นอกจากจะมีพ่อเป็นอดีตพ่อหลวง (นายเขียว สมโชติ) แล้ว ยังเป็นหลานพ่อหลวงเครื่อง พยัคฆ์ลัก ซึ่งเป็นผู้นำของการตั้งถิ่นฐานของบ้านทุ่งยาวอีกด้วย ซึ่งต้นทุนทางสังคมดังกล่าวก็มีอิทธิพลต่อการพัฒนาตนเองของแม่ภาคีได้ด้วยเช่นกัน ประกอบกับการได้รับการยอมรับให้เป็นปราชญ์ชุมชนในเรื่องการจัดการป่าชุมชน ผ่านการเป็นผู้ถ่ายทอดลักษณะเฉพาะของการเป็นผู้ไฝรู้ รักในการแลกเปลี่ยนกับผู้อื่นๆ ยอมรับฟังความคิดของคนอื่นๆ การได้ไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ในหลายๆ พื้นที่ที่ได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานของรัฐและเอกชน

และมองเห็น ความสามารถของตนเองว่าจะสามารถช่วยเหลือชุมชน/สังคมตนเองได้อย่างไร ทั้งหมดเรียกว่า เป็นต้นทุนทางสังคมของผู้กระทำการ (Agency) หรืออย่างแม่ภา กองธรรม ซึ่งมีต้นทุนทางสังคมที่ต่ำกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับต้นทุนทางสังคมของแม่ภาคี วรรณลัก ที่มีอยู่ การมีฐานะที่ยากจน เป็นแรงผลักดันให้พัฒนาตนเองจากผู้กระทำ (Actor) มาเป็นผู้กระทำการ (Agency) การพัฒนาตนเองได้นั้นเกิดจากกระบวนการเรียนรู้ที่มาจากฐานปัญหาและฐานประสบการณ์ผ่านขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังให้กับตนเอง แล้วพัฒนาเป็น ผู้มีความตระหนักรู้ มีความคิดอย่างเป็นระบบและใคร่ครวญ และรู้ว่าตนเองนั้นจะมีบทบาทในการกระทำอย่างไร ซึ่งเห็นได้จากบทบาทของแม่ภาคี และแม่ภา ที่ปรับเปลี่ยนตนเองจากการเป็นผู้กระทำ (Actor) มาสู่การเป็นผู้กระทำการ (Agency) ที่ไปปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางสังคม ตามแนวคิด Structuration ซึ่งมองว่า โครงสร้างทางสังคมประกอบด้วย กฎ (Rules) หรือระเบียบต่างๆ วิถีประชา จารีตประเพณีวัฒนธรรมต่างๆ โลกทัศน์มุมมองในเรื่องเพศ ที่มองว่า ผู้หญิงไม่น่าจะเป็นผู้นำ ไม่น่าจะทำงานได้ น่าจะมีความสามารถในบางเรื่อง เป็นต้น เช่น ที่บ้านทุ่งยาว บทบาทผู้หญิงเป็นเพียงการมีสถานภาพเป็น “แม่ เมีย ลูก” และต้องอยู่ในครอบครัว ตามวิถีของชุมชนในต่างจังหวัด การที่ผู้หญิงจะออกมาทำกิจกรรมในพื้นที่สาธารณะจึงเป็นเรื่องที่ไม่ค่อยมีผู้ใดทำ การแสดงความคิดเห็นกับเรื่องภายนอกครอบครัวเป็นบทบาทหน้าที่ของผู้ชาย จนกลายเป็นการยอมรับบทบาทของตนเองไปในตัวพร้อมๆ กับการแบ่งบทบาทหน้าที่ของตนเองอย่างลงตัว แต่แล้วก็มีเหตุการณ์ที่ทำให้บทบาทของผู้หญิง

ได้รับการยอมรับมากขึ้นจากการได้รับผลกระทบจากอำนาจรัฐที่เข้ามายึดพื้นที่ป่าชุมชนเป็นเขตพื้นที่วนอุทยาน ซึ่งไปกระทบความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตและพื้นที่ของผู้หญิงในเรื่องการหาอยู่หากินในการเลี้ยงดูของครอบครัว จึงทำให้เป็นแรงผลักดันให้ผู้หญิงได้ลุกขึ้นมาแสดงความคิดเห็นและคัดค้านจนประสบผลสำเร็จขึ้นมาได้

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังค้นพบว่า ทรัพยากร (resource) ตามแนวคิดของ Giddens ที่มี ๒ ประเภท ที่เป็นทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับสิทธิอำนาจเกิดจากความร่วมมือในการกระทำกิจกรรมของผู้กระทำการ (agency) ที่ใช้ควบคู่กับ ทรัพยากรที่ใช้ในการแบ่งปัน ซึ่งจะช่วยให้ผู้กระทำการมีพลังที่จะนำไปสู่การสร้างผลกระทบที่เกิดการเปลี่ยนแปลง ในการศึกษา พบว่า การมีชุมชนที่เข้มแข็ง ครอบครัว ผู้นำที่เป็นประชาธิปไตย ผู้รู้ในชุมชน นักพัฒนาชุมชนในพื้นที่ นักวิชาการ เป็นทรัพยากรที่มาช่วยเสริมอำนาจในการอ้างอิง และให้ความรู้ แก่ผู้กระทำการ และผู้กระทำการนี้เองก็จะนำความรู้และประสบการณ์ต่างๆ ที่ได้จากการเรียนรู้มานำมาใช้กับโครงสร้างทางสังคม/ชุมชนของตนเองอีกครั้ง เหมือนที่แม่ผา กองธรรมและแม่ภาศิ วรรณลักได้ทำให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรม ภายใต้โครงสร้างทางสังคมนี้ จะต้องพิจารณาในเรื่องของมิติเวลา (time) และมิติของพื้นที่ (space) ประกอบด้วย เช่น ในกรณีของแม่ผา กองธรรม มีสถานะของการยกระดับพัฒนาตนเองจากการเป็นผู้กระทำ มาเป็น ผู้กระทำการ ในกรณีเป็นแกนนำของผู้ได้รับผลกระทบ ซึ่งในช่วงแรกของการต่อสู้ เป็นการเรียกร้องสิทธิในพื้นที่หน้าหมู่บ้าน (พื้นที่สาธารณประโยชน์ที่ใช้ร่วมกัน) และค่าชดเชยในการสูญเสียที่ดินทำกิน และเมื่อเวลา (time) มันเปลี่ยนไป การเรียกร้องก็ได้

ถูกเปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่นกัน ในแง่ของการยกระดับของผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเชื่อมมาเป็นกลุ่มเครือข่าย เพื่อจัดการและพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองร่วมกัน ตัวแม่ผาเองในฐานะผู้กระทำการ (agency) เป็นหนึ่งในแกนนำที่ถอดบทเรียนจากประสบการณ์การต่อสู้ที่ผ่านมาว่าการต่อสู้กับรัฐนั้น ไม่สามารถทำได้เพียงการประท้วงและการชุมนุมแบบเดิมได้อีกต่อไป จะต้องมีการปรับวิธี มาตรการ การต่อสู้ให้เกิดผลต่อคุณภาพชีวิตของตนเองและเครือข่ายในพื้นที่ของตนเองต่อไป ดังนั้น “ค้นหาต้นทุนทางสังคมของผู้กระทำ (actor) เพื่อที่จะสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่จะเสริมสร้างพลังให้ผู้กระทำ (actor) ได้ยกระดับเป็น ผู้กระทำการ (agency) อีกทั้งการให้ความสำคัญของการการคิดแบบใคร่ครวญเป็นคุณสมบัติสำคัญของการเป็นผู้กระทำการ (agency) ที่ตรงกับกลุ่มเป้าหมายของผู้วิจัย ที่เห็นว่าการเสริมสร้างพลังจะต้องเกิดจากการพัฒนาความคิดให้เกิดขึ้นในกลุ่มสตรี เพื่อจะได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาทั้งตนเองและชุมชนต่อไป

ข้อเสนอแนะ

๑. การนำผลการวิจัยไปใช้ สิ่งที่ต้องคำนึงคือ “การวิเคราะห์บริบทชุมชน” เพราะแต่ละบริบททั้งทางกายภาพ สังคมวัฒนธรรมประเพณีของแต่ละท้องถิ่น ย่อมมีความแตกต่างกัน การนำรูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังสามารถนำไปปรับประยุกต์ใช้ ต้องมีรายละเอียดถึงการวิเคราะห์กลุ่มเป้าหมาย ในแง่ของต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมก่อนเป็นอันดับแรก จึงจะสามารถนำไปใช้กับกลุ่มอื่นๆ ในชุมชน นอกจากกลุ่มสตรี

๒. ผลการวิจัยจะเป็นประโยชน์ สำหรับนำไปเป็นแนวทางในการขยายผลกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แก่พื้นที่อื่น ๆ ที่มีบริบทใกล้เคียงกับกลุ่มเป้าหมาย

๓. ผู้ที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วนที่สนใจประเด็นเรื่องการเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้รับประโยชน์ในการนำไปเป็นแนวทางการทำงานเชิงกระบวนการเรียนรู้เป็นเครื่องมือในการพัฒนา

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. (๒๕๔๖). *กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา*. กรุงเทพมหานคร: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อสังคมเป็นสุข.
- พนัส พุกฤษสุนันท์ และคณะ. (๒๕๔๖). *พลังชุมชน เทคนิคสำหรับวิทยากร*. กรุงเทพมหานคร: สำนักที่ปรึกษา กรมอนามัย.
- พัชรินทร์ ลีรสุนทร. (๒๕๔๖). องค์ความรู้ใหม่กับการสร้างพลังชุมชนท้องถิ่น: กรณีศึกษาภาคเหนือตอนล่าง. *เอกสารประกอบการประชุมวิชาการระดับชาติ สาขาสังคมวิทยา ครั้งที่ ๒ เรื่องพลังสังคมไทยในทศวรรษหน้า: ทางเลือกกับความเป็นจริง*. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา.
- มนิรัตน์ ประกัน. (๒๕๕๐). *กระบวนการเรียนรู้ของบุคคลในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน: ศึกษากรณีสมาชิกศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเครือข่ายป่าตะวันตก*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต, สาขาวิชาชนบทศึกษาและการพัฒนา สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- มานะ นาคำ และคณะ. (๒๕๔๙). *กระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้ของชุมชน*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ลีลาภรณ์ บัวสาย. (๒๕๔๘). *พลังท้องถิ่น บทสังเคราะห์งานวิจัยด้านชุมชน*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อดุลย์ วงศ์ศรีคุณ. (๒๕๔๓). *การสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง: การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาภิमान์*. วิทยานิพนธ์ดุสิตบัณฑิต. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (๒๕๕๐). “ผมไม่มีคำตอบ”: ๖๐ ปี ศ.ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ กับ ๒๐ ปี ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ด้านสิทธิมนุษยชนและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ. เชียงใหม่: พงษ์สวัสดิ์การพิมพ์.

ภาษาอังกฤษ

- Giddens, A. (1984). *The constitution of society: Outline of theory of structuration*. Berkeley: University of California Press.

ผู้เขียน

ดร. ทิดารัตน์ วันโพนทอง กรรมการผู้จัดการ บริษัท อาร์ ที พร็อพเพอร์ตี้ แอนด์ ดีเวลลอปเม้นท์ จำกัด
กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๓๐ อีเมล: tidarat__ann@hotmail.com

อาจารย์ ดร.อมรวิทย์ นาคทรพรพ อาจารย์ประจำสาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชานโยบาย การจัดการ
และความเป็นผู้นำทางการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร
๑๐๓๓๐ อีเมล: ajaramornwich@hotmail.com

หมายเหตุ: บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชา
พัฒนศึกษา ภาควิชานโยบาย การจัดการและความเป็นผู้นำทางการศึกษา คณะครุศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยจาก “ทุน ๙๐ ปี จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย” กองทุนรัชดาภิเษกสมโภช